

FAHRUDIN KREHO

SEMILOGIJA I LINGVISTIKA

Nastanak semiologije kao nauke može se vezati za dva imena: Charles Sanders Peirce i Ferdinand de Saussure. Ni jedan ni drugi nisu razradili metode niti precizno odredili objekt istraživanja ove nauke, ali su oba ova naučnika, nezavisno jedan od drugog i u velikom vremenskom razmaku, osjetili i iskazali potrebu da se utemelji jedna nova nauka, opšta nauka o znakovima. Što je jedan naziva *semiotika* (Peirce), a drugi *semiologija* (Saussure), nema velikog značaja. Možda je važnije napomenuti da je jedan bio logičar a drugi lingvista.

Danas se upotrebljavaju oba naziva najčešće u istom značenju, a, kako navodi Michel Arrivé, »jedan internacionalni komitet je 1969. godine usvojio naziv *semiotika* i istakao ga u nazivu *Semiotičko internacionalno udruženje*«. ¹⁾ Međutim, prema nekim naučnicima, ova dva termina imaju potpuno različite sadržaje. ²⁾ U ovom radu će se *semiotika* i *semiologija* upotrebljavati kao sinonimi, a ako jedan bude preovlađivao, to će biti samo zato što ga je upotrebljavala većina autora koji se ovdje citiraju ili o kojima se govori.

Opšte je poznato i često se navodi da je definiciju buduće nauke Saussure dao u posthumno objavljenom djelu *Kurs opšte lingvistike* (*Cours de linguistique générale*), djelu o čijoj vrijednosti i čudnoj istoriji ovdje nije potrebno raspravljati. Manje se možda zna da su izvori za poglavlje koje nalazimo u uvodnom dijelu *Kursa opšte lingvistike*, a koje je naslovljeno »Sémiologie« (Semiologija) ³⁾, u stvari četiri predavanja, od kojih su dva iz trećeg kursa (4. novembra 1910. i 25. aprila 1911. godine), dok su dva predavanja iz drugog kursa (12. i 16. novembra 1908. godine) ⁴⁾. Još je manje poznat podatak koji navodi Louis-Jean Calvet ⁵⁾ da se Saussure i ranije bavio problemom semiologije i da je još 1901. godine Adrien Naville o tome pisao: »Gospodin

¹ *Comprendre la linguistique*, Sous la direction de Bernard Pottier, Verviers, Marabout Université, 1975. str. 105.

² Umberto Eco: *La struttura assente*, introduzione alla ricerca semiologica, Bompiani, Milano, 1975. (8. ed.)

³ Ferdinand de Saussure: *Cours de linguistique générale*, édition critique préparée par Tulio de Mauro, Payot, Paris, 1974, str. 32.

⁴ *Ibid* str. 427, note 71.

⁵ Louis-Jean Calvet: *Pour et contre Saussure*, Payot, Paris, str. 80.

de Saussure insistira na važnosti jedne vrlo opšte nauke koju on naziva *semiologija*, a čiji bi predmet bio stvaranje i transformacija znakova i njihovog smisla.«⁶)

Da bismo pravilno sudili o vrijednosti Saussureovog djela, nije dovoljno imati u vidu samo rezultate do kojih je došao Saussure i rezultate lingvističkih proučavanja koja su od njega polazila, nego i situaciju u kojoj je djelo nastalo; treba ga, kako kaže Hjelmslev, »posmatrati kao proizvod jedne situacije«.⁷) U vrijeme kad je još uvijek čvrsto uvriježeno shvatanje jezika kao nomenklature, Saussure razvija svoju teoriju o jeziku kao sistemu, ili, tačnije rečeno, kao jednom od sistema znakova. Tako lingvistika, čiji je objekt istraživanja jezik — dakle, jedan od sistema znakova — ulazi u jedan širi okvir, odnosno predstavlja dio jedne opšte nauke koja bi izučavala sve sisteme znakova. Saussure će tu nauku, koju koncipira, ali joj samo djelimično, površno, određuje predmet istraživanja, nazvati *semiologija* (od grčkog : *sēmeion* — znak).

Određujući mjesto jezika kao socijalne institucije, Saussure kaže:

»Jezik je jedan sistem znakova koji izražava ideje, pa je, prema tome, usporediv sa pismom, azbukom gluhonijemih, simboličkim ritualima, formama učtivosti, vojničkim signalima itd. On je samo najvažniji od tih sistema.

Može se, dakle, zamisliti *jedna nauka koja izučava život znakova u društvenom životu*; ona bi bila dio socijalne psihologije, pa, prema tome, i opšte psihologije; nazvaćemo je *semiologijom* (od grčkog : *sēmeion* — znak). Pošto ona još ne postoji, ne može se reći šta će biti; ali ona ima pravo na postojanje, njeno mjesto je unaprijed određeno. Lingvistika je samo dio te opšte nauke, zakoni koje će semiologija otkriti moći će se primjenjivati i na lingvistiku, koja će se tako uključiti u jednu sasvim određenu oblast u skupu ljudskih činjenica.«⁸)

Pierre Guiraud će reći da sistemi znakova koje je Saussure nabrojao kao primjer predstavljaju »kratak spisak«; a za ono itd. da je za žaljenje.⁹) Pa ipak, Guiraud izvodi, po našem mišljenju pravilne, zaključke da ta kratka lista dozvoljava da se kao predmet semiološkog izučavanja mogu uzeti i neki drugi sistemi. Tako, na primjer, vojnički signali koji na toj listi figuriraju upućuju na sisteme znakova koji postoje u vazduhoplovstvu, pomorstvu i sl., a azbuka gluhonijemih upućuje na uvrštavanje Morzeove i Brajeve azbuke. S druge strane, Guiraud smatra da je vrlo značajno zapaziti šta Saussure izostavlja dok govori o predmetu buduće nauke: »On ne pominje ni umjetnosti ni književnosti. A možemo pretpostaviti da, ukoliko su jedna retorika ili kakva mitologija u učiteljevom duhu predstavljale »sistem znakova«, on bi to bio rekao.«¹⁰)

⁶ *ibid* str. 81.

⁷ Louis Hjelmslev: *Essais linguistique*, Ed. de Minuit, Paris, str. 77.

⁸ F. de Saussure... *oc.* str. 33.

⁹ *Comprendre*... *oc.* str. 262.

¹⁰ *ibid.* str. 263—4.

Mislimo da nema mnogo razloga za žaljenje što umjesto jedne poduže liste sistema znakova stoji *itd.* jer iz Saussureovog učenja jasno proizilazi da je semiologija opšta nauka o »životu znakova«, pa, prema tome, o svim sistemima, uključujući i one znakovne sisteme koji će se naknadno utemeljiti. Osim toga, ne treba zaboraviti činjenicu da Saussurea opšte zakonitosti koje vladaju među znacima, kao i nauka koja bi te zakonitosti utvrđivala interesuju samo onoliko koliko je potrebno da bi se ispitala priroda jezičkog znaka i preciznije odredilo mjesto lingvistike među ostalim naukama. Govoreći o proizvoljnosti jezičkog znaka, on se ne upušta u predviđanja hoće li se semiologija baviti i prirodnim znacima ili isključivo sistemima konstituiranim od proizvoljnih znakova: »Kad semiologija bude organizirana, ona će se morati pitati da li joj pripadaju i načini izražavanja koji počivaju na potpuno prirodnim znacima — kao pantomima«. ¹¹⁾ Saussure tu mogućnost dopušta iako tvrdi da bi glavni objekat ipak predstavljali znakovni sistemi koji počivaju na arbitrarnosti.

Bilo bi svakako zanimljivo znati šta bi sve po Saussureovom mišljenju moglo predstavljati predmet semiološkog ispitivanja, ali ni u kom slučaju današnji semiolog ne mora da se ograniči na izučavanje sistema znakova koji postoje na njegovoj listi. Pa i sam Guiraud u svojoj *Semiologiji* proučava sisteme za koje primjećuje da ih Saussure nije nabrojao. Ovdje ne mislimo samo na saobraćajne znake i one koji se upotrebljavaju u pomorstvu i vazduhoplovstvu, Brajevu ili Morzeovu azbuku, to jest one koji se mogu uvrstiti u semiološka istraživanja zahvaljujući njihovoj sličnosti sa onima koje Saussure pominje, nego mislimo i na znake kojima se pokušava komunicirati sa bogovima, sudbinom, onostranim: astrologija, kartomansija, oniromansija. ¹²⁾

S druge strane, ako Saussure ostavlja toj budućoj nauci, to jest naučnicima koji se budu njom bavili, da sami preciziraju objekt naučnog istraživanja i ustanove metode kojima će se služiti, ne bi trebalo tako nepovjerljivo gledati na nastojanja da se semiološkoj analizi podvrgne i književno djelo. Ne mislimo osporavati vrijednost Guiraudovog zaključka, nego jednostavno istaći činjenicu da aplikacija semioloških dostignuća u bilo kojoj oblasti duhovne aktivnosti u kojoj postoji komunikacija, ili bar intencija da se komunicira, može biti samo od koristi za ovu mladu nauku. Upravo književno djelo (kao i bilo koji drugi tekst) može biti vrlo plodno područje semiološkog istraživanja, tim prije ako imamo na umu da se lingvistika, bar tradicionalna, u pogledu cjeline koju podvrgava analizi zaustavlja na rečenici.

Gledište koje se, bar na prvi pogled, u osnovnom polazištu razlikuje od Saussureovog, ili bolje rečeno stoji mu nasuprot, nalazimo u *Elementima semiologije* Rolanda Barthesa. ¹³⁾ Naime, Barthes sumnja da izuzev jezika u današnjem svijetu postoji još neki sistem znakova od opšteg značaja, jer »čim se pređe na skupove koji imaju

¹¹ F. de Saussure... o. c. str. 100.

¹² Pierre Guiraud: *La Sémiologie*, Que sais-je, PUF, Paris, 1973, str. 70.

¹³ *Communications* br. 4, 1964.

stvarnu sociološku dubinu, ponovo se nailazi na jezik«. ¹⁴) Kakav god sistem da je upotrijebljen, kakva god bila supstanca koda kojim se poruka prenosi, neizbježno se ponovo nailazi na jezik, i to »ne samo u svojstvu modela, već takođe u svojstvu činioca, prenosnika ili označenog«. ¹⁵) Sveprisutnost jezika, neophodnost obraćanja jezičkom znaku u izučavanju bilo kojeg drugog sistema znakova, navodi Barthesa da obrne definiciju odnosa između semiologije i lingvistike, koju je dao Saussure:

»Sve u svemu, treba već sad dopustiti mogućnost da se preokrene Saussureova postavka: lingvistika nije dio, čak ni povlašćeni dio opšte nauke o znacima, nego je semiologija ta koja je dio lingvistike, i to tačno onaj dio koji bi na sebe uzeo *velike značenjske cjeline* diskursa; na taj način bi se ispoljilo jedinstvo istraživanja koja se upravo vrše u antropologiji, sociologiji, psihoanalizi i stilistici u vezi sa konceptom značenja.« ¹⁶)

Razlike između Saussureovog i Barthesovog gledanja na odnose između semiologije i lingvistike nisu samo formalne prirode. Saussure od semiologije očekuje da otkrije opšte zakonitosti koje bi se mogle primjenjivati podjednako na lingvistiku, kao i na sve druge sisteme znakova, ali ono što je sam otkrio o jeziku može se primijeniti na sve druge sisteme (pod uslovom da se radi zaista o sistemima), bar u onoj mjeri u kojoj se jezik (*langue*) posmatra kao skup jedinica u funkciji komunikacije. Prvo su, dakle, utvrđene zakonitosti u jednom dijelu opšte nauke o znacima — ne zaboravimo: radi se o najvažnijem dijelu, što niko ne osporava — pa se tek nakon toga počela da razvija ta opšta nauka, a lingvističke deskriptivne procedure su se pokazale plodnim i u drugim semiološkim oblastima. Barthes, međutim, tvrdi da prema rezultatima do kojih se došlo (bar u vrijeme kad piše *Elemente semiologije*, to jest 1964. godine), semiološka znanost može biti samo kopija lingvističke znanosti, pa u svoje tumačenje semiologije transplantira lingvističke koncepte za koje smatra da su dovoljno opšti da bi mogli omogućiti bar početke semioloških istraživanja, ali dopušta mogućnost da se u toku istraživanja izmijene i da se semiologija udalji od lingvističkog modela.

Rekli smo već da je Barthesovo stanovište samo na prvi pogled u potpunoj suprotnosti sa Saussureovim. Barthesovo insistiranje na preslikavanju lingvističkog modela koincidira sa Saussureovim predviđanjem da lingvistika može postati opštim obrascem za cijelu semiologiju iako predstavlja samo jedan njen dio. ¹⁷) I koliko god izgledalo paradoksalno, može se ustvrditi da Barthes ne sužava područje semiologije (time što tvrdi da se može dopustiti definicija po kojoj je ona dio lingvistike), jer za njega je i dalje semiologija nauka o svim siste-

¹⁴ Roland Barthes: *Le Degré zéro de l'Écriture suivi de Éléments de Sémiologie*, Gonthier, Paris, 1964, str. 80.

¹⁵ *ibid.* str. 80—81.

¹⁶ *ibid.* str. 81.

¹⁷ F. de Saussure ... *o. c.* str. 101.

mima znakova, samo što on smatra da će se ova nauka moći »didaktički tretirati tek onda kad ovi sistemi budu empirijski rekonstituirani«.¹⁸⁾ Čak se može reći da Barthes proširuje područje semiološkog istraživanja: on insistira na *značenju*, što je u Saussureovom učenju bilo prilično zapostavljeno, bilo da se radi o jeziku ili nekom drugom sistemu. Upravo u tom davanju primata značenju i jeste najveća razlika između pravca koji zasniva Barthes i onog koji (opet od Saussurea) vodi preko Buyssensa do Prietoa¹⁹⁾. Prieto nalazi da *semiologija značenja* svakako ima interesa, ali da bi trebalo da joj prethode izučavanja u oblasti *semiologije komunikacije* jer bi ova druga mogla da joj ponudi mnogo prikladnije modele nego što su oni kojima ju je darovala lingvistika. Osim toga, Prieto ističe nužnost izučavanja komunikativnih fakata uopšte da bi se shvatila priroda onih koji ulaze u domen lingvistike.

Prieto polazi od postulata da je služenje instrumentima ne samo svojstveno čovjeku, nego da je to jedno od osnovnih obilježja njegove prirode, njegove ljudske sudbine. Čovjek stvara instrumente da bi mijenjao svoju okolinu ili da bi na neki način uticao na nju, a kako je i komunikacija akt kojim se u izvjesnom smislu utiče na okolinu, potrebni su instrumenti kojima se u komunikaciji služi. Ti instrumenti su signali. Kako smo već istakli, Prieto se opredjeljuje za semiologiju komunikacije i u onom što se naziva »semički čin« vidi »konkretnu činjenicu koje sačinjavaju polaznu tačku u semiološkim istraživanjima«.²⁰⁾ Semički čin postoji ako se nekome obraćamo kakvim pitanjem, ako se pomoću brojeva obilježavaju autobuske linije i autobuski red vožnje, ako čovjek svojim bijelim štapom pokazuje da je slijep, kad se kucanjem na vrata pokazuje želja da se uđe u prostoriju ili se najavljuje dolazak itd. U svim ovim primjerima vidimo da postoji prisustvo signala, a prisustvom jednog signala se i definiše semički čin.

Signali pripadaju kategoriji indicija, ali sve indicije nisu signali. Boja neba može biti indicija da se sprema oluja, ali tu ne postoji signal jer se ne radi o instrumentu kojim se prenosi poruka. Da bi postojao signal, odnosno da bi jedna indicija mogla biti signal, potrebno je da ima sljedeća dva obilježja: prvo, da je signal proizveden s namjerom da se komunicira i, drugo, da onaj kome je upućen može da ga prepozna. Drugim riječima, potrebno je da predajnik (koji proizvodi signal s namjerom da ga uputi, tj. da njime na neki način utiče na svoju okolinu) i prijemnik (onaj kome je signal upućen) imaju zajednički kod. Zavisno od situacije, to jest od toga da li prijemnik i predajnik imaju zajednički kod, da li postoji mogućnost nesporazuma ili dvoznačnost, semički čin može da bude uspio ili neuspio. U svakom uspjelom semičkom činu uspostavlja se izvjesni socijalni odnos izme-

¹⁸⁾ *Communications* br. 4, str. 92.

¹⁹⁾ v. Eric Buyssens: *La Communication et l'articulation linguistique*, PUF, Paris, 1967.; b) Louis Prieto: »La Sémiologie«, in *Langage*, sous la direction d'André Martinet, Encyclopédie de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1968.; c) Louis Prieto: *Messages et Signaux*, PUF, Paris, 1972.

²⁰⁾ Louis Prieto: »La Sémiologie«, o. c. str. 95.

đu dvije ili više osoba i iz tog socijalnog odnosa izrasta smisao. Prieto govori i o takvom semičkom činu kao što je bilješka u kalendaru, to jest o socijalnom odnosu sa samim sobom. On i sam kaže da je ovo jedan poseban slučaj, a mi se možemo još zapitati da li uopšte može da se ravnopravno razmatra sa ostalim situacijama uspostavljanja socijalnog odnosa.

Značaj Prietove »Semiologije« je svakako veliki jer kako primjećuje Georges Mounin, u njoj su definisani pojmovi indicije, signala, simptoma, semičkog čina, situacije, smisla, označitelja, označenog itd., i to »u isto vrijeme u svojoj najvećoj opštosti i u strogim odnosima koje među sobom održavaju da bi se obezbijedilo funkcionisanje bilo kojeg sistema komunikacije«.²¹) Čini nam se, ipak, da je Prietova zasluga više u tome što je sistematizirao i formalizirao učenje Saussurea, Buyssensa i Martineta, nego u razradi nekih novih konceptata. Čak ima i takvih koji se moraju oprezno upotrebljavati, odnosno za koje se mora uvijek iznova naglašavati u kojem se smislu upotrebljavaju, jer isti termini u drugim lingvističkim tekstovima imaju drugačije značenje. Tako, na primjer, termin »sem« je upotrijebljen u onom značenju koje u lingvistici ima termin »iskaz«. Upravo zbog ovakvih mogućnosti konfuzije, mislimo da je, ipak, bolje ostati pri lingvističkim terminima, ukoliko su naravno i ustaljeni i u isto vrijeme dovoljno opšti da se njima može operisati i u izučavanju drugih semiotičkih sistema.

Ono što u Prietovom učenju može biti podjednako zanimljivo i za lingviste i za semiologe, to je klasifikacija kodova koja može da posluži i kao polazna tačka u izboru deskriptivnih metoda. Prema dva različita kriterijuma koja Prieto uspostavlja, postoje i dvije moguće klasifikacije. Prema ovoj prvoj klasifikaciji, postoje dvije vrste kodova: kodovi u kojima označitelji sema (to jest iskaza) poznaju samo odnos međusobnog isključivanja i kodovi kod kojih označitelji sema (iskaza u lingvističkom smislu riječi) mogu da se isključuju, uključuju ili stoje u odnosu intersekcije. U prvu vrstu spadaju svi nelingvistički kodovi, dok drugu vrstu čine jezici. Prema drugoj klasifikaciji, kodovi se dijele prema broju artikulacija, odnosno prema tome da li u njima artikulacija postoji ili ne. Tako se mogu razlikovati četiri vrste kodova: 1) kodovi koji ne poznaju nikakvu artikulaciju (primjer sa semaforima na raskršćima, gdje se npr. crveno svjetlo koje znači »stop« ne može artikulirati); 2) kodovi sa samo prvom artikulacijom (primjer: matematičke formule koje se mogu dekomponovati na znakove, ali se njihovi označitelji ne mogu analizirati); 3) kodovi koji poznaju samo drugu artikulaciju (brojevi linija na autobuskom redu vožnje) i 4) kodovi sa dvostrukom artikulacijom (to su prirodni jezici za koje Prieto kaže da možda i nisu jedini sa dvostrukom artikulacijom, ali su bar za sada jedino poznati kao takvi).

Ove klasifikacije, kako jedna tako i druga, pokazuju da se jezik razlikuje od svih ostalih kodova i pomažu da se поближе odredi mjesto

²¹ Georges Mounin: *Introduction à la sémiologie*, Minuit, Paris, 1970, str. 75.

jezika među ostalim komunikativnim sistemima, kao i mjesto lingvistike u sklopu semiologije. Ali razlike koje iz ovih klasifikacija proizilaze nisu i jedine. Polazeći od Prietovih konstatacija, Dubravko Škiljan dolazi do jednog vrlo značajnog zaključka:

»Jezik je drugačiji od ostalih semioloških sustava po tome što podskupovi univerzuma koji se preslikavaju u njegove jedinice mogu imati beskonačan broj elemenata, što se oni sami u govoru i pod utjecajem govora mogu mijenjati i što su podložni procesima konkretizacije. Nasuprot tome, u svim drugim semiološkim sustavima broj elemenata u podskupu univerzuma ili jednog njegova dijela (budući da su ostali sustavi najčešće prilagođeni za komuniciranje jednog ograničenog dijela univerzuma) konačan je i nepromjenljiv...«²²)

Zahvaljujući beskonačnom broju elemenata, ili, tačnije rečeno, beskonačnim mogućnostima kombinovanja elemenata, a isto toliko i činjenici da je upotreba jezika kao sredstva komuniciranja imanentna čovjeku, svaki sistem znakova se može »prevesti« u jezik, dok se u druge semiološke sisteme mogu »prevesti« samo dijelovi ovog nesumnjivo najznačajnijeg sistema.

U vezi sa ovim je i jedna druga razlika: jezik se nikad ne iscrpljuje u konkretnom komunikativnom činu, nikad ne postoje ni teoretske mogućnosti da se svi njegovi elementi realizuju u individualnom aktu, dok kod drugih semioloških sistema ta mogućnost postoji.

Jedan od elemenata koji nam može svakako korisno poslužiti u istraživanju sličnosti i razlika je i opozicija prirodno/artificijelno. Kod jezika (prirodnih jezika) stepen prirodnosti daleko je veći nego kod drugih kodova. Ovdje ne mislimo na prirodnost znaka. Drugim riječima, ne mislimo negirati princip arbitrarnosti, poistovećivati prirodnost sa motiviranošću. Mislimo na prirodno kao obilježje usvajanja i mijenjanja jezika, pomjeranja značenja njegovih jedinica.

Može se govoriti i o opoziciji individualno/socijalno. Iako su svi semiološki sistemi plod društvenih potreba, društvene prakse, oni nisu socijalni u onoj mjeri u kojoj je jezik. Bez obzira što se jednim kodom (na primjer, saobraćajni znaci) služi veći broj individua nego što se služi jednim određenim jezikom, uvijek se radi o jednoj (makar i ogromnoj) grupi individua, socijalno ili biološki determinisanoj, koja se služi i jezikom (bar u najvećem broju slučajeva). Ova opozicija je vrijedna pažnje i u pogledu nastanka kodova. Ne ulazeći u istraživanja o nastanku jezika, može se slobodno ustvrditi da nijedan prirodni jezik nije nastao od individualnog genija kao što je slučaj sa drugim kodovima. Što postoji mogućnost da je u stvaranju jednog koda učestvovalo više osoba ili što je jednom stvoreni kod pretrpio izvjesne izmjene, niukoliko ne narušava princip.

²² Dubravko Škiljan: *Dinamika jezičkih struktura*, Biblioteka, Zagreb, 1976, str. 125.

U Prietovoj »Semiologiji« se govori i o paralelnim i supstitutivnim kodovima kao što su pismo, Morzeova ili Brajeva azbuka. U stvari, njegovo razmišljanje na ovu temu polazi od Buyssensove podjele na direktne i indirektne kodove. Indirektni kodovi bi bili oni koji prenose poruku čiji smisao prolazi kroz jedan drugi kod (usmeni jezik) koji se interkalira između koda kojim se poruka prenosi i primaoca. U primjeni nekih kodova — Morzeova i Brajeva azbuka — poruka prolazi čak kroz dva »međukoda« pa se može govoriti o dvostruko supstitutivnim kodovima, o supstitutima supstituta. Upravo misao o supstitutivnim kodovima navodi nas ponovo na odnos jezika prema svim drugim sistemima znakova. Jer, može se ustvrditi da su u krajnjoj konsekvenci svi kodovi samo supstituti za jezičke znake. Istraživanje bi se, pod uslovom da se ova pretpostavka prihvati kao tačna, orijentiralo u jednom drugom smjeru: prije svega, opet polazeći od odnosa između jezika i drugih semioloških sistema, postavio bi se zadatak da se utvrdi da li minimalne jedinice jednog nelingvističkog sistema odgovaraju minimalnim jedinicama jezika ili cjelinama nekog drugog nivoa, a zatim da se, pored već utvrđenih klasifikacija, nelingvistički kodovi klasificiraju i prema kriteriju stepena supstitucije, to jest da se odredi da li su jednostruko, dvostruko ili čak trostruko supstitutivni. Ova treća mogućnost postoji teoretski. To bi bio slučaj sa šifriranim porukama koje se prenose Morzeovom azbukom. Istina, broj korisnika ovakvog koda je manji, ali se ipak radi o jednom unaprijed utvrđenom sistemu znakova koji služe za komunikaciju, dakle, o kodu. Problem postaje lakši, ili bar uočljiviji, ako se u davanju primjera ne zaustavimo samo na kodu i na prijemniku (ili primaocu), nego ako se pozabavimo i predajnikom. Poruka se oformljuje u jeziku bez obzira kakvim se kodom prenosi, a zatim se može transkodirati zavisno od situacije u kojoj se komunikacija (treba da) odvija. Nemoguće je zamisliti da i profesionalni telegrafista sa dugogodišnjim iskustvom tačnicama i crticama oformljuje misao koju će iskazati pred svojom djevojkom.

Jedan od kriterijuma za klasifikaciju kodova mogla bi da bude i kreativnost. Teško je zamisliti da se i u jednom semiološkom sistemu može kreativnost ispoljavati, a da se ne naruši sistem. Zapravo, kreativnost se može ispoljavati u porukama koje se jednim određenim kodom prenose, ali se opet radi o jezičkoj kreativnosti. Ili, ako se prisjetimo Hjelmslevljeve definicije znaka, prema kojoj znak ima plan izraza i plan sadržaja, a svaki od ovih planova ima formu i supstancu, možemo reći da se u nekim kodovima kreativnost može ispoljavati na planu sadržaja, a to ne samo da znači da se opet radi o jeziku nego nameće i zaključak da se radi o meta-kodu, to jest o kodu čiji plan sadržaja čini jedan drugi kod. Što se tiče plana izraza, on ne može nigdje biti sačinjen od jednog drugog sistema znakova (ili u Saussureovoj terminologiji: označitelji ne mogu biti konstituirani od znako-

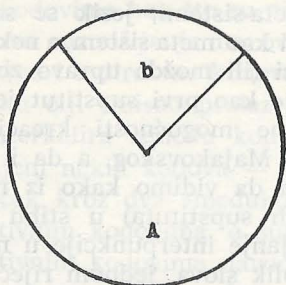
va jednog drugog sistema) osim u jeziku. Znači, dok se svi drugi sistemi pojavljuju u izvjesnom smislu kao meta-sistemi, jezik se sam pojavljuje nekad kao denotativni sistem, nekad kao meta-sistem, a nekad opet kao sistem konotacija. Usprkos činjenici (ili možda upravo zbog toga to treba ispitati) što se pismo pojavljuje kao prvi supstitut jeziku, u ovom se sastavu mogu opaziti znatne mogućnosti kreacije. Dovoljno je da se prisjetimo nekih pjesama Majakovskog, a da i ne govorimo o Apollinaireovim *Kaligramima*, pa da vidimo kako iz rasporeda jezičkih elemenata (tačnije: grafičkih supstituta) u stihu ili pjesmi u cjelini niče novo značenje. Izostavljanje interpunkcije u modernoj poeziji, forma stiha ili strofe, pa i oblik slova, jednom riječju, elementi forme izraza nosioci su značenja, ili jednog drugog značenja, konotacije. Postojanje ove mogućnosti u pismu svakako nastaje iz činjenice da njegovi elementi nisu isključivo linearni; oni se odvijaju ne samo u vremenu nego i u prostoru i prostornost je u ovom slučaju mjesto kreacije. Po ovom svom obilježju pismo se izdvaja od ostalih kodova koje smo uslovno nazvali supstitutivnim i ukoliko kreativnost uvodimo kao kriterijum za klasifikaciju, pismo će zauzimati posebno mjesto.

Razlike između pojedinih sistema komunikacije i njihovih elemenata (znakova) koje smo pobrojali nisu konačne, kao što nije iscrpljena ni lista mogućih klasifikacija, ali mislimo da je ono što smo naveli dovoljno da formuliramo nekoliko zaključaka.

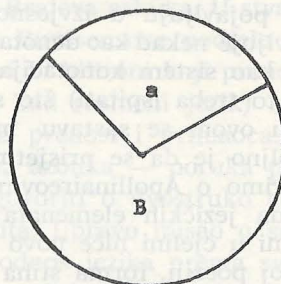
Prvo, uočljivo je da kakvu god klasifikaciju kodova vršili ili usvajali, jezik se, i po prirodi svojeg znaka i po vrijednosti koju u ljudskom društvu i ljudskoj djelatnosti ima, izdvaja od svih drugih semioloških sistema i razlika postoji ne samo u suprotstavljanju jezika nekom od sistema nego i kad ga suprotstavimo svim drugim sistemima zajedno. Njegovu posebnost i značaj niko i nije osporavao, ali ovo ističemo radi davanja zasluženog mjesta lingvistici u odnosu na semiologiju (namjerno izbjegavamo da kažemo u okviru semiologije). Zato nas sve manje zapanjuje Barthesovo predviđanje da se Saussureova definicija preokrene i tvrdnja da je semiologija dio lingvistike a ne obrnuto. Jer, istini za volju, moramo priznati da semiologija, ako je i uspjela da ode dalje od kopiranja spoznaja do kojih se došlo u lingvistici i koncepata svoje starije kćerke (!), još nije ustanovila takve zakonitosti koje bi bile direktno primjenljive na lingvistiku, kao i na sve druge sisteme, nije ni mnogo obogatila ni obnovila lingvistiku kao što se od nje očekivalo. Bar ne ona semiologija ili onaj dio semiologije koji bi trebalo da se bavi opštim zakonitostima i svim sistemima znakova (treba li i napominjati da su u jednoj drugoj semiotičkoj orijentaciji postignuti izuzetno krupni rezultati?). S druge strane, ne može se negirati ni Saussureovo određenje po kome je lingvistika dio semiologije — opšte nauke o znaku.

Ako bismo formalizirali (ili da budemo skromniji, šematizirali) Saussureovu i Barthesovu definiciju, onda bi to izgledalo ovako:

I. Saussure

II. Barthes

I. Semiologija i lingvistika kako ih je Saussure odredio. Polje *b* pripadalo bi lingvistici kao dijelu semiologije A.

II. Barthesovo određenje odnosa semiologije i lingvistike: Polje *a* bi pripadalo semiologiji kao dijelu lingvistike B. Polje *a* bi, dakle, predstavljalo područje istraživanja velikih značenjskih cjelina.

III. Jedan od mogućih prikaza odnosa semiologije i lingvistike danas

lingvistika	semiologija C	semiologija A
	B	D

III. Ovom šemom se pokušalo prikazati kompleksnije kakvi su prema današnjim istraživanjima i postignutim rezultatima nastali odnosi između dvije nauke o kojima je riječ. Polje A bi pripadalo semiologiji kao opštoj nauci. To bi bilo područje istraživanja opštih zakona koji vrijede za sve semiotičke sisteme. Polje B označava područje lingvistike. C je odvojeno isprekidanim a ne punim linijama od polja A i B jer bi bilo rezervirano za velike značenjske cjeline, i to prije svega velike jezičke cjeline kojima se lingvistika malo bavila i koje još nije objasnila. U polju D bi bili ostali semiotički sistemi koji se mogu objasniti dijelom lingvističkim modelom, a dijelom zakonima kojima se bavi dio semiologije iz polja A. Ni ova šema ne može pretendirati da bude kompletna jer nedostaje prostor za područje semiotike kao »kritičke nauke i/ili kritike nauke« kako bi rekla Kristeva,²³) kao i drugih pod-

²³ Julia Kristeva: *Séméiotikè, Recherches pour une sémanalyse*, Col. Tel Quel, Seuil, Paris, 1969.

ručja kojima se savremeni naučnici bave kao objektom semiotičkog istraživanja.

Drugi zaključak se odnosi na podjelu koju Mounin (nakon Prieta) pravi, na semiologiju komunikacije i semiologiju značenja. Nećemo se unaprijed opredjeljivati ni za jednu od »dvije semiologije«, ne zato da bismo, čuvajući sigurnu poziciju na pola puta, kasnije mogli da se priklonimo struji koja preovlada, nego zato što mislimo da bi odbacivanje jedne od ovih orijentacija bilo neuputno i štetno. Neuputno zbog toga što, kako god definirali semiologiju, ne možemo izbjeći da je odredimo kao *nauku o znaku* ili nauku koja izučava »život znakova u društvenom životu«, a kompleksno izučavanje znaka — pogotovu ako želimo sačuvati njegovu kvalifikaciju socijalnosti — podrazumijeva ne samo deskripciju njegove prirode nego u isto vrijeme i njegovo funkcioniranje u procesu komunikacije (što implicira i deskripciju samog procesa) i stalnu potragu za smislom (smislovima), manifestnim i latentnim, koji se u procesu komunikacije emaniraju. Moramo, ipak, napomenuti da, kad govorimo o znaku, mislimo na jedinice nekog sistema kojim se stvara značenje, a ne na svako manifestirano značenje. Prema tome, krvavi bifttek, štrajkovi i striptizete,²⁴ i pored sveg divljenja prema Barthesovom geniju, ostali bi u okvirima jedne socio-simptomatologije.

Najzad da kažemo da su moguća i mnoga druga određenja semiologije (semiotike) i da su mnogi radovi iz njenih domena već uveliko poznati, ali u ovom kratkom osvrtu smo jedinu ambiciju imali da suprotstavimo nekoliko mišljenja o odnosu semiologije i lingvistike, ne upuštajući se u mnogobrojne probleme kojima se današnja semiologija (semiotika) bavi.

R É S U M É

Toute réflexion sur les rapports entre la sémiologie (ou la sémiotique — les deux termes sont employés comme synonymes) et la linguistique, commence par les définitions que F. de Saussure (*Cours de linguistique générale*) et R. Barthes (*Eléments de sémiologie*) en ont donné. Plus précisément, par les différences de deux points de vue. Ces différences étant bien connues, l'auteur du présent article se propose plutôt d'indiquer des points de convergence dans les deux attitudes. Par exemple, l'affirmation de Barthes que la sémiologie ne peut que copier les modèles linguistique, coïncide en quelque sorte avec le pronostic de Saussure que la linguistique deviendrait »le patron général de toute la sémiologie, bien que la langue ne soit qu'un système particulier«.

Après avoir schématisé les définitions de Saussure et Barthes sur les rapports entre la sémiologie et la linguistique, on a offert un troisième schéma qui prétend illustrer des rapports complexes et des frontières des deux sciences.

Pour préciser les rapports entre les deux sciences, il a été indispensable de faire une classification de codes selon un certain nombre de critères préalablement établis et d'oppositions entre la langue et tous les autres systèmes de communication.

Une partie du travail est consacré à la détermination des domaines de »deux sémiologies« (sémiologie de communication et sémiologie de signification).

²⁴ Roland Barthes: *Mythologies*, Seuil, Paris, 1957.